

Сімейне право України. Підручник

У підручнику аналізуються Сімейний кодекс України, інші акти законодавства України, які регулюють сімейні відносини, судова практика їх застосування, дискусійні питання в юридичній науці.

Висвітлюються поняття та принципи сімейного права, особисті та майнові правовідносини подружжя, правовий режим їх майна, права та обов'язки батьків і дітей, форми забезпечення прав та інтересів дітей, влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, охорона та захист прав суб'єктів сімейних правовідносин. Окрема увага надається сімейним відносинам з іноземним елементом.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних юридичних закладів освіти та юридичних факультетів, а також для працівників правозастосовних органів та всіх, кого цікавлять правові питання сімейних відносин.

СІМЕЙНЕ ПРАВО "УКРАЇНИ

Підручник

*За загальною редакцією
професорів Т. В. Боднар та О. В. Дзери*

3-тє видання, стереотипне

Юрінком Інтер
2023

Колектив авторів

Боднар Т. В., доктор юридичних наук, професор – глава 3;
Гопанчук В. С., кандидат юридичних наук, професор – глава 2;
Дзера О. В., доктор юридичних наук, професор – глава 7 (§ 1–5);
Дзера І. О., кандидат юридичних наук, доцент – глава 4 (§ 1–3);
Єфіменко Л. В., кандидат юридичних наук, доцент – глави 13, 14, 15;
Кузисцова Н. С., доктор юридичних наук, професор – глава 1 (§ 4);
Красицька Л. В., доктор юридичних наук, доцент – глави 9, 10, 11;
Кохановська О. В., доктор юридичних наук, професор – глава 6;
Левківський Б. К., кандидат юридичних наук, доцент – глава 4 (§ 4);
Майданик Р. А., доктор юридичних наук, професор – глава 1 (§ 1, 2, 5);
Майданик Н. І., кандидат юридичних наук, доцент – глава 1 (§ 3);
Михальнюк О. В., кандидат юридичних наук, доцент – глави 8, 12;
Отрадна О. О., доктор юридичних наук, доцент – глава 7 (§ 6);
Панова Л. В., кандидат юридичних наук, доцент – глава 16;
Радченко Л. І., кандидат юридичних наук, доцент – глави 19, 20, 21, 22;
Харченко Г. Г., кандидат юридичних наук, доцент – глава 17;
Шимон С. І., доктор юридичних наук, професор – глави 5, 18

С37 **Сімейне право України: підручник** / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.]; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. 3-тє вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 520 с.

ISBN 978-966-667-657-6

У підручнику аналізуються Сімейний кодекс України, інші акти законодавства України, які регулюють сімейні відносини, судова практика їх застосування, дискусійні питання в юридичній науці.

Висвітлюються поняття та принципи сімейного права, особисті та майнові правовідносини подружжя, правовий режим їх майна, права та обов'язки батьків і дітей, форми забезпечення прав та інтересів дітей, влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, охорона та захист прав суб'єктів сімейних правовідносин. Окрема увага надається сімейним відносинам з іноземним елементом.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних юридичних закладів освіти та юридичних факультетів, а також для працівників правозастосовних органів та всіх, кого цікавлять правові питання сімейних відносин.

УДК 347.61/.64(477)(07)

*Рекомендовано Вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 27 квітня 2015 року)*

ISBN 978-966-667-657-6

© Колектив авторів, 2023
© Юрінком Інтер, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	9
Глава 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ПРИНЦИПИ СІМЕЙНОГО ПРАВА (Майданик Р. А. – § 1, 2, 5, Кузнецова Н. С. – § 4, Майданик Н. І. – § 3)	9
§ 1. Поняття сім'ї і сімейного права	9
§ 2. Предмет сімейного права	11
§ 3. Метод сімейного права	15
§ 4. Принципи сімейного права	18
§ 5. Місце сімейного права в системі права України	22
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	28
Глава 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю (Гопанчук В. С.)	28
§ 1. Перші декрети радянської влади з питань сім'ї та шлюбу, перший сімейний кодекс РРФСР, їх значення	28
§ 2. Перші декрети про шлюб та сім'ю в Україні	31
§ 3. Перший сімейний кодекс України 1919 року	33
§ 4. Сімейний кодекс України 1926 року	33
§ 5. Зміни Кодексу УРСР 1926 року у зв'язку з виданням Закону від 27 червня 1936 року та Указу від 8 липня 1944 року	35
§ 6. Основи законодавства СРСР і союзних республік про шлюб та сім'ю, Кодекс про шлюб і сім'ю України	37
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	38
Глава 3. ДЖЕРЕЛА СІМЕЙНОГО ПРАВА (Боднар Т. В.)	39
§ 1. Поняття та види джерел сімейного права	39
§ 2. Конституція України як джерело сімейного права	39
§ 3. Сімейний кодекс України як основне джерело сімейного права	40
§ 4. Застосування норм Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів до регулювання сімейних відносин	42
§ 5. Роль договору в регулюванні сімейних відносин	45
§ 6. Звичаї як джерело регулювання сімейних відносин	50
§ 7. Міжнародні договори України як джерела сімейного права	51
§ 8. Роль судової практики в регулюванні сімейних відносин	52
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	53
Глава 4. СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ (Дзера І. О. – § 1–3, Левківський Б. К. – § 4)	54
§ 1. Поняття та види сімейних правовідносин	54
§ 2. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин. Родинність (кровне споріднення) і свояцтво	66
§ 3. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків	69
§ 4. Захист сімейних прав та інтересів	72
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	80

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ	81
Глава 5. ШЛЮБ (Шимон С. І.)	81
§ 1. Поняття шлюбу та його ознаки	81
§ 2. Правова природа шлюбу	85
§ 3. Умови укладення шлюбу та перешкоди до його укладення	93
§ 4. Державна реєстрація шлюбу	100
§ 5. Недійсність шлюбу	104
§ 6. Поняття і підстави припинення шлюбу	112
§ 7. Розірвання шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану	116
§ 8. Розірвання шлюбу в суді	119
§ 9. Правові наслідки розірвання шлюбу	124
§ 10. Режим окремого проживання подружжя	126
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	129
Глава 6. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ (Кохановська О. В.)	129
§ 1. Поняття особистих немайнових прав і особистих немайнових правовід- носин подружжя	129
§ 2. Поняття і основні принципи правового регулювання особистих немай- нових відносин подружжя в Україні	133
§ 3. Види особистих немайнових прав подружжя	135
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	146
Глава 7. ЗАКОННИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ (Дзе- ра О. В. – § 1–5, Отрадна О. О. – § 6)	147
§ 1. Розвиток правових засад права власності подружжя	147
§ 2. Правовий режим спільного майна подружжя	155
§ 3. Право особистої (роздільної) приватної власності дружини та чоловіка	177
§ 4. Здійснення подружжям прав щодо їх спільного і роздільного майна.	184
§ 5. Поділ майна подружжя.	194
§ 6. Права та обов'язки подружжя по утриманню	222
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	234
Глава 8. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПО- ДРУЖЖЯ (Михальнюк О. В.)	234
§ 1. Загальні положення договірного регулювання майнових відносин по- дружжя	234
§ 2. Договори подружжя стосовно їх спільного та роздільного майна	237
§ 3. Договори подружжя про надання утримання та про припинення права на утримання	244
§ 4. Шлюбний договір	252
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	278
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ	279
ГЛАВА 9. ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ (Красицька Л. В.)	279
§ 1. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини	279

§ 2. Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою	282
§ 3. Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою	287
§ 4. Оспорювання батьківства	295
§ 5. Оспорювання материнства і визнання материнства	300
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	302
Глава 10. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ (Красицька Л. В.)	302
§ 1. Поняття та загальна характеристика особистих немайнових правовідносин батьків і дітей	302
§ 2. Спори між батьками щодо виховання і місця проживання дитини.	316
§ 3. Позбавлення батьківських прав і поновлення батьківських прав	319
§ 4. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав	324
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	327
Глава 11. МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ (Красицька Л. В.)	327
§ 1. Права батьків і дітей на майно	327
§ 2. Правовідносини між матір'ю, батьком і дитиною щодо надання утримання дитині	332
§ 3. Припинення правовідносин між матір'ю, батьком і дитиною щодо надання утримання дитині	338
§ 4. Правовідносини між матір'ю, батьком і повнолітньою дитиною щодо надання утримання	340
§ 5. Стягнення аліментів за минулий час та заборгованості за аліментами	343
§ 6. Відповідальність за прострочення сплати аліментів	345
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	347
Глава 12. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН БАТЬКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ ТА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (Михальнюк О. В.)	348
§ 1. Загальна характеристика договірному регулювання відносин батьків щодо виховання та утримання дітей	348
§ 2. Договори батьків про утримання дітей, повнолітніх доньки/сина	350
§ 3. Договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно	356
§ 4. Договори батьків про виховання та утримання дітей, що укладаються при розірванні шлюбу	362
§ 5. Договір про здійснення батьківських прав та обов'язків	367
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	371
РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІДНОСИНИ ЗА УЧАСТЮ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ	372
Глава 13. ПОНЯТТЯ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ (Єфіменко Л. В.)	372
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	377

Глава 14. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ (Єфіменко Л. В.)	377
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	382
Глава 15. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПО УТРИМАННЮ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ (Єфіменко Л. В.)	382
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	387
РОЗДІЛ 5. ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	388
Глава 16. УСИНОВЛЕННЯ (Панова Л. В.)	388
§ 1. Поняття та зміст усиновлення	388
§ 2. Суб'єкти усиновлення	390
§ 3. Процедура усиновлення	395
§ 4. Таємниця усиновлення	398
§ 5. Правові наслідки усиновлення	399
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	404
Глава 17. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ (Харченко Г. Г.)	404
§ 1. Поняття і значення опіки та піклування над дітьми	404
§ 2. Встановлення опіки та піклування над дітьми	412
§ 3. Права дитини, над якою встановлена опіка (піклування)	418
§ 4. Права і обов'язки опікуна та піклувальника	423
§ 5. Припинення опіки та піклування над дітьми	426
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	428
Глава 18. АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ (Шимон С. І.)	429
§ 1. Види альтернативних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування	429
§ 2. Патронат над дітьми	431
§ 3. Передання дітей на виховання до прийомної сім'ї	439
§ 4. Влаштування дітей до дитячих будинків сімейного типу	444
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	450
РОЗДІЛ 6. СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ	451
Глава 19. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ (Радченко Л. І.)	451
§ 1. Поняття сімейних правовідносин з іноземним елементом	451
§ 2. Колізійні прив'язки у регулюванні міжнародних сімейних відносин. Міжнародні конвенції у сфері сімейних відносин	454
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	458
Глава 20. ШЛЮБ У МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ: УКЛАДЕННЯ, РОЗІРВАННЯ, ПРАВОВІ НАСЛІДКИ (Радченко Л. І.)	458
§ 1. Поняття шлюбу у міжнародному сімейному праві. Інші сімейні союзи	458
§ 2. Укладання шлюбу: формальні умови	465
§ 3. Укладання шлюбу: матеріальні умови	470
§ 4. Колізійне регулювання укладення шлюбу	478

Зміст

§ 5. Розірвання шлюбу.	480
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	488
Глава 21. МІЖНАРОДНО-СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ (Радченко Л. І.) . . .	488
§ 1. Шлюбно-сімейні правовідносини між подружжям.	488
§ 2. Правовідносини між подружжям і дітьми та іншими членами сім'ї	499
§ 3. Встановлення батьківства (материнства) у міжнародному сімейному праві	502
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	507
Глава 22. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ. УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ) (Радченко Л. І.)	507
§ 1. Опіка і піклування у міжнародному сімейному праві	507
§ 2. Усиновлення (удочеріння) у міжнародному сімейному праві.	512
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	516
Список літератури	518

ВСТУП

Вже понад 10 років в Україні діє новий Сімейний кодекс, прийнятий Верховною Радою України 10 січня 2002 року та введений в дію з 1 січня 2004 року. Новий СК став основним кодифікованим актом у сфері регулювання сімейних відносин. Він багато в чому по-новому визначив правові засади традиційних сімейно-правових інститутів і водночас передбачив правове регулювання відносин, які раніше не були предметом сімейного права, наприклад, щодо договірної регулювання сімейних відносин, щодо роздільного проживання подружжя, щодо правових наслідків «фактичного» шлюбу.

Звичайно ж, в новому СК враховано попередній позитивний досвід правового регулювання сімейних відносин, переважна частина його норм відзначається високим ступенем юридичної техніки. Водночас, значна частина норм СК, інших актів сімейного законодавства містять непоодинокі суперечності, невідповідність реаліям сьогодення, а також зустрічаються деякі прогалини у врегулюванні окремих сімейних відносин. Власне, про це свідчить також те, що за короткий проміжок часу з моменту введення СК в дію до нього були внесені численні зміни і доповнення, в судовій практиці не завжди одні й ті ж норми знаходять однакове застосування. Відповідно, ці та інші проблемні питання сімейного законодавства вимагають всебічного вивчення та аналізу. В Україні було опубліковано кілька підручників та навчальних посібників. Проте останні кілька років вони не оновлювалися. Тому, з огляду на юридичну і соціальну значимість сімейного права у будь-якому суспільстві, авторський колектив пропонує даний підручник, в якому на базі досягнень сучасної юридичної доктрини зроблена спроба висвітлити загальні правові засади сімейного права, окремі його правові інститути, дати оцінку його новелам, дискусійним питанням, правовим позиціям судових органів тощо.

Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. Поняття, предмет, метод та принципи сімейного права

§ 1. Поняття сім'ї і сімейного права

У найзагальнішому вигляді сімейне право України являє собою систему закріплених у нормах права правил поведінки членів сім'ї і тісно пов'язаних з ними відносин.

Сім'я є базовим колективом для людини, суспільства і держави.

Соціальний інститут сім'ї має величезне значення для окремої людини. Життя кожної людини починається і закінчується в сім'ї; тут людина отримує виховання, формується як особистість, отримує базові навички в житті суспільства. Саме в сім'ї формуються засади розвитку особистості. Сім'я є основою матеріальної і духовної підтримки особистості.

Через сім'ю переважно забезпечуються продовження людського роду, наступництво життєвого досвіду кожного окремо взятого індивідууму і можливість передати соціальний досвід і традиції із покоління в покоління.

Сім'я є природним та основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави¹. Це визначальний інститут для держави, покликаний створити передумови тривалої стабільності і безпеки, якщо люди в сім'ї поведуться відповідно до загальноновизнаних понять людяності, солідарності, взаємної поваги до приватних і публічних інтересів, а держава забезпечує і несе відповідальність за охорону і розвиток сім'ї².

В юридичному розумінні сім'я – це коло осіб, пов'язаних правами та обов'язками, які випливають із шлюбу, споріднення, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання, і покликаних сприяти зміцненню та розвитку сімейних відносин³.

У доктрині вітчизняного права юридична категорія «сім'я» розглядається як група (коло), об'єднання осіб, пов'язаних між собою певними сімейними зв'язками⁴. Однак таке розуміння сім'ї характерне для сімейних і житлових відносин, що не дає можливості виявити особливі ознаки сім'ї в сімейному праві.

¹ Загальна декларація прав людини: затверджена і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

² Левушкин А. Н. Семейное право : учеб. пособ. / А. Н. Левушкин, А. А. Серебрякова. – Ульяновск : УлГУ, 2011. – С. 5.

³ Советское семейное право : учебник / А. М. Белякова, В. А. Рясенцев, В. Ф. Яковлев ; под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 43.

⁴ Див.: Семейное право Украины : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / за ред. О. В. Дзери. – К., 1997. – С. 36; Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье / В. Ф. Маслов. – Х., 1972. – С. 4.

У науці сімейного права України сім'єю визнається об'єднання фізичних осіб, пов'язаних певною юридичною підставою – шлюбом (подружжя), спорідненням (діти, дід, баба, брати та сестри), фактом прийняття дітей в сім'ю на виховання й іншими обставинами, які визнаються підставами виникнення сім'ї (інші члени сім'ї)¹. При цьому до ознак сім'ї відносять спільність проживання та взаємну юридичну пов'язаність її членів.

Тому в сімейно-правовому розумінні сім'я являє собою об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю життя і взаємними правами та обов'язками, які випливають з їх шлюбу, споріднення, усиновлення і факту прийняття в сім'ю дітей на виховання².

Зазначене вище поняття сім'ї дає можливість визначити місце та особливості цієї правової категорії в системі приватно-правових відносин.

Сім'я не може виступати самостійним елементом сімейних правовідносин.

Незважаючи на визнання сім'ї об'єднанням фізичних осіб, сім'я в цілому суб'єктом права не визнається, у зв'язку з цим не наділяється будь-якими майновими правами й обов'язками і не є учасником майнових відносин. У цивілістичній доктрині вітчизняного права сім'я розглядається як єдине ціле в тих випадках, коли вона виступає як особливий об'єкт державної охорони і захисту, але не суб'єкта права³.

У цьому зв'язку в юридичній літературі правильно звертається увага на те, що цей термін носить узагальнюючий характер і використовується як прийом юридичної техніки, що дає можливість уникати постійного перерахування всіх членів сім'ї. Тому в будь-якому випадку суб'єктами правовідносин, тобто особами, які безпосередньо набувають юридичні права та обов'язки, завжди виступають конкретні члени сім'ї, а не сім'я в цілому⁴.

Юридичне значення категорії сім'ї полягає в закріпленні критеріїв визначення кола осіб, які є членами сім'ї. Членами сім'ї визнається певне коло фізичних осіб, пов'язаних з тією чи іншою сім'єю шлюбом, спорідненням, іншими законними підставами, кожна з яких у зв'язку з цим наділяється відповідним сімейно-правовим статусом. В силу цього, члени сім'ї стають учасниками майнових правовідносин і набувають комплекс специфічних майнових прав та обов'язків⁵.

Сім'я традиційно розглядається як визначальний економічний та соціальний осередок суспільства, який істотно відрізняється від загальноцивільних категорій.

Зокрема це проявляється в тому, що у зв'язку з особливим характером майнових відносин між членами сім'ї такі відносини втрачають вартісну ознаку,

¹ Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи / И. В. Жилинкова. – Х.: Ксилон, 2000. – С. 14.

² Там само. – С. 47, 51.

³ Див.: Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР / Е. М. Ворожейкин. – М., 1972. – С. 48; Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – Львов, 1985. – С. 15.

⁴ Жилинкова И. В. Знач. прая. – С. 48.

⁵ Там само. – С. 51.

яка є обов'язковою для цивільних правовідносин. Так, при визначенні розміру аліментів відсутнє взаємне вимірювання майнових витрат, понесених одним членом сім'ї на користь іншого.

У зв'язку з цим такі майнові відносини регулюються нормами сімейного права. При цьому регулювання таких відносин зазвичай не охоплюється положеннями ЦК України і доповнюється нормами СК України, інших актів законодавства.

Держава проявляє піклування шляхом вживання різних публічних заходів зі збереження та зміцнення сім'ї, її соціальної підтримки, забезпечення сімейних прав громадян. При цьому держава намагається врегулювати не всі сімейні відносини, оскільки це неможливо, а тому регулює ті з них, які піддаються правовому регулюванню. Врегульовані нормами права сімейні відносини стають правовідносинами і становлять основний зміст сімейного права як спеціального правового утворення, спрямованого на утворення та забезпечення функціонування сім'ї.

Сімейне право є системою правових норм, що регулюють немайнові і пов'язані з ними майнові відносини, які виникають із шлюбу, сім'ї, споріднення, усиновлення, прийняття дітей у сім'ю на виховання, з метою створення сім'ї.

§ 2. Предмет сімейного права

Функції сім'ї реалізуються в сімейних відносинах, які, власне, є врегульованими нормами права особистими немайновими та майновими відносинами між подружжям, між батьками (усиновителями й іншими вихователями) і дітьми, а також між іншими близькими родичами.

При цьому у вітчизняному законодавстві і доктрині «традиційним є широке розуміння поняття «сімейні правовідносини». Воно включає: а) правовідносини між членами сім'ї (внутрішні сімейні правовідносини); б) правовідносини, які визнаються сімейними, хоча вони виникають поза сім'єю (зовнішні сімейні правовідносини)»¹.

При цьому внутрішніми сімейними правовідносинами вважаються ті, які виникли між членами однієї сім'ї, наприклад, відносини між подружжям, батьками і дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом і взаємними правами та обов'язками. Зовнішніми – правовідносини між особами, які становили сім'ю раніше, або взагалі особами, які не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані правами та обов'язками, що за своєю сутністю є сімейними. Це аліментні правовідносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною і одним із батьків, з яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між онуками і бабою, дідом, які не проживали спільно, тощо².

¹ Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та В. І. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 47.

² Там само. – С. 47–48.

Сімейними у повному сенсі можна назвати лише першу групу правовідносин – правовідносини членів сім'ї. Відносини, які виникають за межами сім'ї, можна вважати сімейними у певному відношенні умовно¹.

Сімейні відносини насамперед мають немайновий характер. Виникнення немайнових відносин між подружжям, батьками (іншими вихователями) і дітьми зумовлює виникнення майнових відносин, зокрема з приводу подружнього майна, аліментів².

Отже, предметом сімейного права є урегульовані правовими нормами сімейні особисті немайнові та пов'язані з ними майнові відносини, які виникають зі шлюбу, сім'ї та споріднення (родичівства).

У ст. 2 Сімейного кодексу України перераховуються можливі види сімейних відносин, що регулюються цим Кодексом, та їх учасників.

Право регулює відносини, які виникають між подружжям щодо їх особистих прав (право на зміну прізвища при реєстрації шлюбу, право на спільне вирішення усіх питань життя сім'ї, виховання дітей тощо). Існує чимало різноманітних майнових відносин подружжя, які потребують правового регулювання – це відносини стосовно спільного та роздільного майна подружжя, вчинення правочинів щодо нього, користування, розпорядження майном тощо.

Предмет сімейного права складають також різноманітні особисті та майнові відносини батьків і дітей. Нормами сімейного права регулюються відносини батьків і дітей щодо надання останнім належного виховання та утримання. Предмет сімейного права також становлять відносини батьків і дітей щодо належного їм майна та управління батьками майном дітей. Правовому регулюванню підлягають відносини, які виникають у процесі влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Законом визначено різні форми влаштування таких дітей (усиновлення, патронат, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я).

Правові норми регулюють особисті та майнові відносини між іншими членами сім'ї та родичами – відносини баби, діда, прабаби та прадіда з їх онуками та правнуками стосовно спілкування та захисту прав онуків. Предмет правового регулювання складають також відносини між іншими особами – братами, сестрами, мачухою, вітчимом та дітьми стосовно виховання та захисту дітей. Підлягають правовому регулюванню й аліментні відносини певних членів сім'ї та родичів.

Інші сімейні відносини не підпадають під сферу правового регулювання, а тому не становлять предмета сімейного права. Так, Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою,

¹ Труба В. И. Семейные правоотношения как вид общественных отношений и их место в правовом регулировании / В. И. Труба // Альманах цивилистики : сб. статей. Вып. 6 / под ред. Р. А. Майданника. – К.: Алерта, 2015. – С. 314–315.

² Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 9.

дядьком та племінницею і між іншими родичами за походженням (ч. 4 ст. 2 СК).

Не становить сферу правового регулювання і не включається до предмета сімейного права основна кількість особистих відносин, які виникають у сім'ї і ґрунтуються на таких почуттях як любов, дружба, відданість.

Поняття «сімейні відносини» є вужчим за поняття «відносини, що регулюються сімейним правом». Дія сімейно-правових норм поширюється і на відносини, які за своєю природою не є сімейними. Сімейне законодавство містить норми, які встановлюють порядок та умови укладання шлюбу, визнання його недійсним тощо (статті 27–33, 38–44, 104–116 СК). Ці відносини виникають у процесі створення сім'ї або, навпаки, її припинення.

Ці відносини спрямовані на встановлення або припинення саме сімейних прав та обов'язків, а тому складають предмет сімейно-правового регулювання, хоча і не є за своєю природою сімейно-правовими¹.

Правовому регулюванню також підлягають відносини, що пов'язані із влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування, – встановлення опіки та піклування, патронату, створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу тощо (статті 214, 215, 216, 256⁴, 258⁸ СК). СК регулює також відносини щодо припинення опіки та піклування, скасування усиновлення або визнання його недійсним, припинення договору про патронат тощо (статті 236, 238, 240, 250, 256 СК).

Ці відносини виникають між батьками й іншими вихователями, з одного боку, та органом опіки і піклування – з іншого (наприклад, при встановленні над дитиною опіки або піклування), між батьками і дитячими закладами, де знаходяться діти на вихованні, тощо. Ці відносини не є сімейними у власному розумінні слова, оскільки учасником їх є, з одного боку, державний (публічний) орган. За своєю природою вони є адміністративно-правовими, слугують необхідною передумовою для виникнення сімейних відносин, що складаються між усиновителями та усиновленими, опікунами (піклувальниками) і неповнолітніми підопічними або сприяють кращому здійсненню батьками чи іншими вихователями своїх прав та виконанню обов'язків щодо дітей.

Законодавство про опіку та піклування регулює більш широке коло відносин, ніж те, яке безпосередньо пов'язане із сім'єю. Воно має складний, комплексний характер. Норми, які стосуються виховання дітей і призначені регулювати створювані на цій основі сімейні відносини між опікунами та підопічним, є сімейно-правовими. Норми, які регламентують відносини між органом опіки та піклування і піклувальниками, є адміністративно-правовими. Одним із учасників їх є орган опіки – носій владних повноважень. Норми, які слугують цілям заповнення недостатньої дієздатності неповнолітніх шля-

¹ Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – С. 11.

хом законного представництва опікунів та охорони майнових прав неповнолітніх, слід визнавати цивільно-правовими.

Відповідно, законодавство про опіку та піклування фактично становить і сімейно-правовий, і загальноцивільний інститути опіки¹. Відповідно, перша група правових норм і відносин вивчається наукою сімейного права, друга – наукою цивільного права².

Сфера сімейно-правового регулювання також поширюється на відносини, які виникають у процесі захисту сімейних прав при розгляді спорів щодо дітей та наданні органами опіки та піклування допомоги в процесі їх виховання (статті 17–20, 158, 159, 161, 165, 170, 258, 263 СК). Ці процедурно-процесуальні за своєю природою норми також містяться в СК і складають предмет сімейно-правового регулювання.

Учасниками відносин, що становлять предмет сімейного права, є фізичні та юридичні особи. Власне сімейні відносини виникають виключно між фізичними особами. Однак нормами сімейного права регулюються не лише сімейні, а й інші види відносин, що виникають у процесі створення або припинення шлюбу, влаштування дітей, захисту прав та інтересів членів сім'ї. У таких відносинах участь беруть не лише фізичні, а й юридичні особи – органи опіки та піклування, дитячі заклади, суд, органи прокуратури тощо. Права та обов'язки юридичних осіб, коли їх діяльність пов'язується з сімейною сферою, закріплює СК³.

Особливе місце в системі сімейного права посідають фактичні шлюбні відносини. СК України надає юридичне значення фактичним шлюбним відносинам. Законодавчо для фактичного подружжя закріплені майнові права та обов'язки, які майже співпадають з правами та обов'язками подружжя. Однак у ст. 3 СК прямо не визначено, що сім'ю становлять особи, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Паралельне існування фактичного і зареєстрованого шлюбу призвело до правової невизначеності. Зокрема виникла необхідність вирішити проблему «конкуренції» між фактичним і зареєстрованим шлюбом. Невирішеним залишається також питання про паралельне існування кількох фактичних шлюбів⁴.

За своєю природою відносини тривалого проживання жінки і чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини), а також проживання з ними їх дитини, не є підставою для виникнення сімейних правовідносин.

¹ Рясенцев В. А. Знач. праця. – С. 10–11.

² Свердлов Г. М. Советское семейное право / Г. М. Свердлов. – М. : Госюриздат, 1953. – С. 27–28.

³ Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – С. 11–12.

⁴ Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. – М.: Юрист, 2003. – С. 70.

Книги, які можуть вас зацікавити

Майно подружжя.
Судові спори

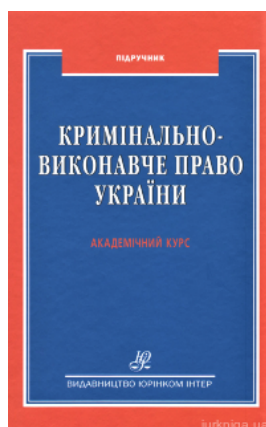
Цивільний
процесуальний кодекс
України:
науково-практичний
коментар

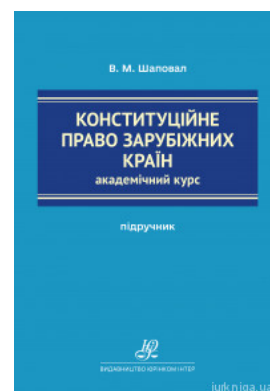
Сімейний кодекс
України

Сімейний кодекс
України. Алєрта

Кримінально-виконавч
е право України.
Академічний курс

Конституційне право
зарубіжних країн.
Академічний курс.
Видання 13-те

Перейти до галузі права
Сімейне право

Перейти на сайт →